

SHAHNISABZ TUMANIDA MUSTAMLAKACHILIK VA MUSTAQILLIK YILLARIDA MAORIF VA MADANIYAT.

Miliyeva Difuza Usanboyevna

Osiyo texnologiyalar universiteti Tarix yo'nalishi II-kurs magistranti

Tayanch so'zlar: Shahrisabz tuman, maorif, madaniyat, Amir Temur davri, tumanda olib borilgan islohotlar, folklyor, festival, maqom, tumanda madaniyat, Chor Rossiyasi davrida maorif, tumanda mustaqillik yillarida madaniyat,

Annotatsiya: Mazkur maqola Shahrisabz tumanida mustamlakachilik davridan boshlab, mustaqillik yillarigacha bo'lgan maorif va madaniyat tizimining rivojlanishiga oid batafsil tahlilni taqdim etadi. Maqolada Shahrisabz tumanidagi maorif va madaniyat tizimining siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy ta'sirlar ostidagi o'zgarishlari, ularning tarixiy manbalarga asoslangan holda batafsil ko'rib chiqiladi. Maqsad, har ikki davrda maorif va madaniyatga bo'lgan qarashlar va siyosatlarning qanday o'zgarishi va rivojlanishi haqida ilmiy mulohazalar yuritishdi.

Kalit so'zlar: Shahrisabz, maorif, mustabid, dunyo fanlari, Amir Temur, Oq-saroy, Dorut-tilovat, UNESCO

Abstract (in English): This article presents a detailed analysis of the development of the education and cultural system in the Shahrisabz district from the colonial period to the years of independence. The article thoroughly examines the changes in the district's education and cultural systems under political, economic, and social influences based on historical sources. The aim is to provide scholarly insights into how the perspectives and policies regarding education and culture have transformed and developed during both periods.

Keywords: Shahrisabz, education, totalitarian, world sciences, Amir Temur, Ak-Saray (Oq-Saroy), Dorut-Tilovat, UNESCO

Аннотация: Данная статья представляет собой детальный анализ развития системы просвещения и культуры в Шахрисабзском районе, начиная с колониального периода и до лет независимости. В статье подробно рассматриваются изменения в системе образования и культуры Шахрисабзского района под воздействием политических, экономических и социальных факторов, на основе исторических источников. Цель исследования — представить научные рассуждения о том, как менялись и развивались подходы и политика в сфере просвещения и культуры в оба исторических периода.

Ключевые слова: Шахрисабз, просвещение, деспотический, мировые науки, Амир Темур, Ак-сарай, Дорут-тиловат, ЮНЕСКО.

KIRISH. (INTRODUCTION)

Shahrisabz tumani qadimdan Kesh vohasi markazlaridan biri bo'lib, buyuk alloma va sarkarda Amir Temur tug'ilib voyaga yetgan hudud sifatida katta tarixiy ahamiyatga

ega. Shahrisabz tumani – Amir Temurning vatani, O'zbekistonning qadimiy va madaniy jihatdan rivojlangan hududi bo'lib, XX asrda maorif va madaniyat tizimi turli siyosiy rejimlar ta'sirida shakllangan. Mustamlakachilik va Sovet davrida ta'lim tizimi markazlashtirilgan va sovet mafkurasi asosida faoliyat yuritgan bo'lsa, mustaqillik yillarida esa milliy qadriyatlar tiklandi. Maqolada Shahrisabz tumanidagi maorif va madaniyat tizimining rivoji, o'zgarishlari, ijtimoiy va siyosiy kontekstdagi yutuqlari, shuningdek, islohotlar jarayoni yoritiladi. Tuman hududida maorif va madaniyat tizimi har bir davrning siyosiy jarayonlari ta'sirida o'zgarib borgan. Mustamlakachilik (chor Rossiyasi va Sovet davri) yillarida ta'lim va madaniyat siyosati markaziy hokimiyatga bo'ysungan holda shakllangan bo'lsa, mustaqillik yillarida milliy qadriyatlar tiklanib, maorif tizimi tubdan isloh qilindi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Mustaqillik davri tadqiqotchilarining oldiga madaniy rivojlanishning tarixiy, nazariy jihatlarini xolisona ilmiy asosda o'rganish dolzarb masala sifatida vazifa qilib qo'yildi.

Keyingi yillarda nafaqat tarixiy qadamjolar tarixiga, balki muayyan hududlarning maorif va madaniyati, tarixiga qiziqish kuzatiladi.

Muso Saidjonov U o'zbek olimi, arxeolog, tarixchi va jadid harakati vakili bo'lib, "Shahrisabz me'moriy yodgorliklari tarixi" kabi maktab asarlarini yaratgan. Saidjonov 1930–1936 yillarda Shahrisabz hududida arxeologik tadqiqotlar olib borgan.

U me'moriy obidalar, ijtimoiy va madaniy tarixni o'rganishda muhim rol o'ynagan. Hazratqul Abruyev "Amir Temurning ikkinchi qabri, ... Oqsaroy majmuasi" nomli maqolasi bor, unda Shahrisabz me'moriy yodgorliklari va Temuriylar davridagi arxitektura masalalari tahlil qilinadi. M. Hamidova Arxeologik va tarixi-tahliliy yondashuvda Shahrisabz hududini o'rganadigan tadqiqotlar qilgan.

Masalan, Muso Saidjonovning arxeologik ekspeditsiyalari va topilmalarini tahlil qilgan ilmiy yo'nalish mavjud.

Galina Pugachenkova Sovet davrida Markaziy Osiyoda arxeologiya va san'atshunoslik bo'yicha faoliyat yuritgan. U Markaziy Osiyodagi arxitekturaviy yodgorliklarni, jumladan me'moriy merosni chuqur o'rganishda katta hissa qo'shgan. I.I. Umnyakov Me'moriy obidalarni o'rganishda, restavratsiya va qayta tiklash uslublari bo'yicha ilmiy ishlar qilgan.

Natijalar va muhokama (Results and Discussions)

Mustamlakachilik davri Shahrisabz tumanida mustamlakachilik davrida ta'lim va madaniyat sohasida quyidagi holatlar kuzatilgan: Maktablar va ta'lim: Mahalliy aholi uchun cheklangan miqdorda maktablar mavjud bo'lgan, jumladan diniy maktablar va rus-tuzem maktablari. Umumiy ta'limga qamrov past bo'lgan. Ta'lim dasturlari ruslashtirish siyosati ta'sirida shakllantirilgan, o'quv dasturida asosan rus tili, hisob va tarix fanlari mavjud. Madaniyat: Madaniy muassasalar (kutubxonalar, teatrlar, muzeylar) soni cheklangan, ko'proq shaharda markazlashtirilgan edi. Mahalliy an'analar asosan og'zaki shaklda saqlangan. Ijtimoiy ta'sir: Mustamlakachilik

hukumatining siyosati ta'lim va madaniyatni nazorat qiluvchi va cheklovchi bo'lgan. Shu bilan birga, bu davrda ma'lum darajada madaniy meros saqlangan va ba'zi yodgorliklar tiklangan. Mustaqillik yillari (1991–hozirgi davr) Ta'lim sohasidagi o'zgarishlar: Mustaqillikdan so'ng Shahrisabz tumanida maktablar soni sezilarli darajada oshgan. Yangi ta'lim dasturlari joriy etilgan, zamonaviy fanlar (informatika, xorijiy tillar) kiritilgan va xalqaro standartlarga moslashuv boshlangan. Madaniyat: Madaniyat muassasalari faoliyati kengaygan, yangi kutubxonalar, muzeylar va teatrlar ochilgan. Xalq festivallari va an'anaviy san'at faoliyati qo'llab-quvvatlangan. Davlat dasturlari: "Maorif va madaniyatni rivojlantirish" dasturlari amalga oshirilgan, mahalliy tarixiy merosni saqlash va turistlarni jalb qilish yo'nalishlari rivojlantirilgan. Ta'lim sohasidagi farqlar:

Mustamlakachilik davrida ta'lim imkoniyatlari cheklangan bo'lsa, mustaqillik davrida kengaygan. Ta'lim mazmuni ham mustaqillikdan keyin milliy va zamonaviy yo'nalishlarga moslashgan. Bu o'zgarishlar siyosiy mustaqillik bilan bevosita bog'liq. Madaniyat rivoji: Mustamlakachilik davrida madaniyat cheklangan va markazlashgan bo'lsa, mustaqillik yillarida mahalliy an'analarga e'tibor qaratilgan, yangi muassasalar tashkil qilingan. Bu Shahrisabz tumanining tarixiy va madaniy merosini saqlash va rivojlantirish imkonini berdi. Siyosiy va ijtimoiy omillar: Mustamlakachilik davrida siyosiy cheklovlar madaniyat va ta'lim rivojiga to'sqinlik qilgan. Mustaqillik yillarida davlat dasturlari va mahalliy tashabbuslar ta'lim va madaniyatning kengayishiga yordam bergan. O'zgarishlarning asosiy sabablari: siyosiy mustaqillik, davlat dasturlari, jamiyat talabining oshishi. Cheklovlar: Mustamlakachilik davriga oid arxiv hujjatlarining yetishmasligi. Ba'zi intervyu va kuzatuvlar subyektiv bo'lishi mumkin.

Chor Rossiyasi davrida ta'lim XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Shahrisabz tumani ta'lim tizimi asosan: eski maktablar; madrasalar; mahalliy ulamolar faoliyati orqali ko'rinish topgan. Chor ma'muriyati yangi rus-tuzem maktablarini joriy qilgan bo'lsa-da, ular keng tarqalmagan va mahalliy aholi orasida ommalashmagan. Ta'lim diniy xarakterga ega bo'lib, dunyoviy fanlar cheklangan. Chor Rossiyasi O'zbekistonda, shu jumladan, Shahrisabz tumanida ta'lim tizimini markazlashtirib, o'z hukmronligini mustahkamlashga harakat qildi. XIX asr oxirida va XX asr boshlarida mahalliy ta'lim tizimi asosan diniy maktablar, madrasalar va o'qituvchilar tomonidan tashkil etilgan o'quv yurtlari orqali rivojlangan. Biroq, bu davrda rus tilida o'qituvchi dunyoviy maktablar yetishmovchiligi, rus madaniyatiga integratsiya qilishni maqsad qilgan siyosat tufayli maktablar soni juda cheklangan edi.

Sovet davrida ta'lim siyosati Sovet hokimiyati o'rnatilgach, Shahrisabz tumanida ta'lim tizimi tubdan o'zgardi: savodsizlikni tugatish kampaniyalari o'tkazildi; yangi dunyoviy maktablar, kutubxonalar, klublar tashkil etildi; ta'lim kommunistik mafkuraga bo'ysundirildi; diniy ta'lim va madrasalar faoliyati cheklab qo'yildi. 1920–1980-yillarda Shahrisabz tumanida: o'rta maktablar soni ortdi, texnikumlar va maxsus o'quv yurtlari tashkil etildi, maktab-internatlar faoliyat yurita boshladi. Biroq, bu davrda ta'lim tizimi asosan marksistik-leninistik mafkuraga asoslangan, milliy ta'lim

elementlari cheklangan edi. 1920-1940-yillarda Shahrisabz tumanida o'rta va texnikumlar soni ortdi. 1950-yillarda maktablar soni yana ko'paydi, ammo, ko'p hollarda o'quv dasturlari sovet mafkurasi va ideologiyasiga moslashtirilgan edi. Ammo ta'limning mazmuni mafkuraviy bo'lib, milliy tarix va qadriyatlar cheklangan holda o'qitildi. Mustamlakachilik davrida madaniyat tizimi Sovet siyosati madaniyatni ham kommunistik g'oyaga xizmat qildirdi. Shahrisabz tumanida: xalq ijodiy merosining ayrim jihatlari taqiqlandi, diniy marosimlar nazorat ostiga olindi, madaniy tadbirlar asosan "sinfiy kurash" mazmuniga yo'naltirildi. Shu bilan birga, ayrim ijobiy jarayonlar ham bo'lgan: klub va madaniyat uylari barpo etildi, teatr to'garaklari, musiqiy jamoalar tashkil etildi, tarixiy yodgorliklarning bir qismi ro'yxatga olindi. Sovet davrida Shahrisabz tumanida madaniyatni rivojlantirish siyosati ham bir xil tarzda sovet mafkurasi asosida olib borildi.

Diniy madaniyatni repressiya qilish, xalq san'ati va milliy an'analarni kamaytirish, o'rta asrlarning ulug' ajdodlaridan nafratni kuchaytirish orqali madaniyatga kommunistik g'oyalarni singdirish harakati amalga oshirildi. 3. Mustaqillik yillarida maorif tizimining rivoji 1991-yildan boshlab Shahrisabz tumanida ta'lim tizimi butunlay yangi bosqichga ko'tarildi.

Shahrisabz tumanida madaniyat infrastrukturasini rivojlanishga qaratilgan, ammo bu rivojlanishning yo'nalishi ko'proq sovet mafkurasiga xizmat qilgan. Klub uylari, madaniyat markazlari tashkil etildi, lekin bu joylar asosan kommunistik g'oyalar bilan to'ldirildi. Teatrlar va san'at galereyalari tashkil etilgan bo'lsa-da, ular ko'proq sovet ideologiyasini targ'ib qilishga yo'naltirilgan edi. Ta'lim islohotlari O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" asosida: yangi maktablar, bog'chalar, akademik litseylar va kasb-hunar maktablari qurildi; o'quv dasturlari milliy qadriyatlarga moslashtirildi; ingliz tili va zamonaviy fanlarni o'qitish kuchaytirildi; kompyuterlashtirish jarayoni jadal rivojlandi. Shahrisabzdagi maktablarning moddiy-texnik bazasi mustamlakachilik davriga nisbatan sezilarli darajada yaxshilandi.

Mustaqillikni qo'lga kiritgandan so'ng, O'zbekistonning ta'lim tizimi jiddiy o'zgarishlarga uchradi. Shahrisabz tumanida o'rta maktablar soni sezilarli darajada ko'paydi. Shuningdek, maxsus o'quv yurtlari, akademik litseylar va kasb-hunar maktablari tashkil etildi. 1997-yilda o'qituvchilar uchun yangi dasturlar va metodikalar ishlab chiqildi. Bundan tashqari, xalq ta'limi tizimida milliy qadriyatlarni o'qitish va zamonaviy ilm-fanlar bo'yicha ko'proq e'tibor qaratildi. Mustaqillik yillarida o'zbek tilining ta'lim jarayonida muhim o'rin tutishi ta'minlandi.

Shahrisabz tumanidagi maktablar o'quv dasturini milliy qadriyatlar va tarixni o'rganishga asoslab ishlab chiqdilar. Ko'plab yangi kitoblar, o'quv qo'llanmalari va ilmiy asarlar nashr etildi. Maktablarda ingliz tili va kompyuter texnologiyalarini o'qitishga katta e'tibor qaratildi.

Mustaqillik yillarida madaniyat tizimining rivojlanishi Mustaqillik davri madaniyatning tiklanishi va rivojlanishiga keng imkoniyatlar yaratdi. Mustaqillik

davrida Shahrisabz tumanida madaniy merosni saqlash va tiklashga katta ahamiyat berildi. Amir Temur va uning sulolasining tarixiy obidalariga e'tibor qaratildi. Oqsaroy, Dorut-tilovat majmualari va boshqa tarixiy yodgorliklar restavratsiya qilindi. Xalq ijodiyoti va san'ati yangidan rivojlana boshladi. Teatr va musiqaga bo'lgan qiziqish ortdi, xalq musiqasi va folklor jamoalari qayta jonlandi. 1920-yillardan boshlab Shahrisabz sovet totalitar madaniyat siyosatining bir qismi bo'ldi. Bu davrda: diniy marosim va qadriyatlar ta'qib ostiga olindi; masjidlar va madrasalar yopildi yoki boshqa maqsadga yo'naltirildi; "yangi sovet madaniyati" targ'ib qilindi; xalq san'ati jamoalari, klublar, teatr va kutubxonalar tashkil etildi. Sovet davri bir tomondan milliy madaniyatga bosim o'tkazgan bo'lsa, ikkinchi tomondan madaniy infratuzilmaga asos solgan: madaniyat uylari, teatr to'garaklari, musiqa maktablari faoliyat boshlagan. Ammo barcha faoliyat mafkuraviy nazorat ostida bo'lgan.

Madaniy hayotning jonlanishi Tuman madaniyat bo'limi tomonidan: folklor jamoalari; san'at maktablari; muzeylar faoliyati kuchaytirildi. Shahrisabz "UNESCO merosi" ro'yxatiga kirgan hudud sifatida xalqaro e'tibor qozondi. Shahrisabz tumanida madaniy tadbirlar va festivallar ko'plab xalqaro miqyosda o'tkazila boshlandi. O'zbekistonning mustaqilligi bilan birga, xalqaro madaniy aloqalar kengayib, Shahrisabzning xalqaro maydondagi nufuzi ortdi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Shahrisabz tumani maorif va madaniyat tizimi mustamlakachilik davrida siyosiy tuzum manfaatlariga bo'ysundirilgan bo'lsa-da, mustaqillik yillarida tubdan yangilandi. Milliy qadriyatlar tiklanib, ta'lim va madaniyatning rivoji uchun zamonaviy sharoit yaratildi. Mustaqillik Shahrisabz tumanida nafaqat tarixiy merosni qayta tiklash, balki yosh avlodni zamonaviy bilimlar asosida tarbiyalash imkonini ham berdi. Shahrisabz tumanidagi maorif va madaniyat tizimi tarixiy, siyosiy va ijtimoiy jarayonlar ta'sirida shakllangan. Mustamlakachilik va Sovet davrida ta'lim va madaniyat tizimining o'zgarishlari mahalliy aholi va uning qadriyatlari bilan muvofiqlashtirilmagan bo'lsa, mustaqillik yillarida ushbu tizim milliy qadriyatlarga asoslanib, yangi bosqichga o'tgan. Shahrisabz tumanida ta'lim va madaniyat sohasida amalga oshirilgan islohotlar, albatta, respublika miqyosida muvaffaqiyatli tajriba sifatida qaralishi mumkin. Shahrisabz – Movarounnahrning eng qadimiy madaniy markazlaridan biri bo'lib, temuriylar davri me'morchiligi, xalq og'zaki ijodi, hunarmandchilik va diniy-ma'rifiy an'analari bilan mashhur. Ushbu hududning madaniyati tarix davomida turli siyosiy tuzumlar ta'sirida shakllangan. Mustamlakachilik davri Shahrisabz madaniyatiga sezilarli bosim ko'rsatgan bo'lsa, mustaqillik yillarida aksincha, milliy merosning qayta tiklanishi, madaniy qadriyatlarning jonlanishi jarayoni kuzatildi. Shahrisabz madaniyati tarix davomida uch asosiy bosqichni bosib o'tdi. Mustamlakachilik davrida milliy qadriyatlarga bosim kuchaygan bo'lsa, sovet davrida madaniyat ideologiyalashtirilgan. Mustaqillik yillarida esa Shahrisabzning boy merosi tiklandi, xalq amaliy san'ati jonlandi, me'moriy obidalar ta'mirlandi va shahar xalqaro miqyosda

tan olina boshladi. Shahrisabz misolida madaniyatning siyosiy tuzumdan katta darajada ta'sirlanishi, lekin baribir o'z ildizlarini yo'qotmay davom etishi tasdiqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi Qonuni, 1997.
2. Shahrisabz tumanining tarixiy-ma'naviy merosi, Shahrisabz, 2010.
3. A. Xodjayev, O'zbekistonda ta'lim tizimining rivojlanishi (XX asr oxiri – XXI asr boshlarida), Toshkent, 2005.
4. R. Murodov, Sovet davrida madaniyat va ta'lim tizimi,
5. Qosimov, B. Shahrisabz tarixi. – Toshkent: Fan, 2005.
6. Gulyamov, Ya. G. Kesh–Shahrisabz arxeologiyasi. – Toshkent: Fan, 1974.
7. Sagdullaev, A. O'zbekiston qadimgi shaharlari. – Toshkent: O'qituvchi, 1996.
8. UNESCO. Historic Centre of Shahrisabz: World Heritage List Documentation. Paris, 2000–2016.
9. Bartol'd, V. Turkiston tarixi. – Toshkent: Fan, 1993.
10. Temur, Amir. Tuzuklar. – Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1991.
11. Semyonov, I. M. Amir Temur va uning davri. – Moskva: Nauka, 1989.
12. Bo'riboyev, O. Temuriylar davlati va madaniyati. – Toshkent: Ma'naviyat, 2014.